

SAVJEST: FILOZOFSKO-PRAVNI OSVRT

Laura Vilić, mag. iur.
doktorandica II. godine Poslijediplomskog
sveučilišnog (dokorskog) studija Pravo
E-adresa: viliclaura@gmail.com

Pregledni rad
UDK 342.731:17
Rad primljen 8. travnja 2023.

Sažetak

U suvremenom, modernom (demokratskom) svijetu savjest postaje konstrukt koji sve više svoje mjesto pronalazi i u pravnom području. Iako dio čovjekove umnosti, duhovnosti i nutrine, savjest je danas neizostavni dio prava i pravnog sustava, a svoje mjesto pronalazi u najznačajnijim međunarodnim dokumentima (i domaćim) i tako do izražaja dolazi i „prema van“. Posljedično se to pravo prepoznaje kao svojevrsno „kontra pravo“, odnosno pravo čovjeka da se na savjest pozove – u prigovoru savjesti. U skladu s tim, u radu se postavljaju pitanja: Što je savjest? Koji pravni standardi vrednuju savjest? Koji problemi proistječu iz navedenog prava? Na ovako postavljena istraživačka pitanja nastoji se odgovoriti kroz filozofski, etički i pravni diskurs ali i postupno prikazati kako iz spomenutog prava – prava na savjest – dolazimo do prigovora savjesti kao zadnje instance čovjekove autonomije, odnosno slobodnog odlučivanja u skladu s vlastitom savješću.

Ključne riječi: *pravo, etika, pravni standardi, savjest, prigovor savjesti*

1. UVOD

Problem determinacije savjesti predstavlja određeni stupanj filozofske, teorijske i nadasve pravne patologije kao svojevrsnog prava koje je čovjeku „dano“ u različitim pravnim propisima. Čovjekova savjest sastavni je dio čovjeka kao duhovnog, umnog i misaonog bića. Utjecaj čovjekove savjesti odražava se u njegovu svakodnevnom životu (u njegovim odlukama i postupcima). Problem koji se javlja u odnosu na spomenuto nepostojanje jesu definicije savjesti unutar pozitivnih pravnih propisa. Savjest kao temeljno i neotuđivo ljudsko pravo pronalazi svoje mjesto u pravnom sustavu, ali što je savjest kao konstrukt – u pravnim se aktima ne pronalazi. Stoga, potrebno je osloniti se na određenje savjesti kroz svojevrsnu filozofsku misao iz koje će proizaći poimanje savjesti. Savjest je čovjeku „dana“ kao pravo najviše razine u međunarodnim i domaćim dokumentima, a

* Rad je nagrađen Dekanovom nagradom za najbolji znanstveno-istraživački studentski rad za studente poslijediplomskih sveučilišnih studija Pravnog fakulteta Osijek u akademskoj 2021./2022. godini.

posljedično i prigovor savjesti kao pravo da čovjek „tu“ svoju savjest i poslušna u onim situacijama u kojima se njegovi svjetonazori sukobljavaju s kakvim „naredbama zakona“.

Ovdje se dolazi do drugog spornog aspekta rada, a to je prigovor savjesti kao svojevrsni neposluh nadređenim ili ustaljenim pravilima u društvu. Tako posljedično možemo govoriti o legitimnosti građanskog neposluha kao znakovitom opravdanju za odbijanje da se postupi u skladu s kakvim normama. Pravo na prigovor savjesti dopušteno je pravno sredstvo u situacijama u kojima pojedinac ne želi postupiti u skladu s određenom normom koja sama prema svom pravnom karakteru i nije pravno obvezujuća (pri tome se najčešće misli na služenje vojnoga roka ili izvođenje određenih zahvata u medicini). Upravo to pravo, pravo na prigovor savjesti spominju i neki od najvažnijih pravnih dokumenata. U tekstu koji slijedi, savjest i prigovor savjesti razradit će se kroz filozofska razmatranja radi njihova jasnijeg razumijevanja koje bi za posljedicu imalo još snažniju valorizaciju unutar pluralističkog društva – i što je još značajnije – unutar prava. Potonje je od iznimne važnosti jer pravo na savjest i prigovor savjest u svojoj biti proizlaze iz prava na slobodan izbor, prava na samoodređenje i prava na autonomiju. Krajnji je cilj dati određenje savjesti i prigovora savjesti u teorijsko-koncepcijskom ogledu koji bi mogao poslužiti kao svojevrsni formulacijski okvir koji bi se jednom, jasno i distinkcijski mogao pronaći definiran i u pravnim dokumentima.

2. SHVAĆANJE SAVJESTI U ETIČKO-FILOZOFSKOM DISKURSU

Pojam savjesti jedan je od središnjih pojmova etike, kako one deskriptivne, tako i normativne etike i metaetike.¹ Kroz povijest, gotovo da nema mislioca koji nije pokušao determinirati pojam savjesti bilo da je riječ o antropološkom, ontološkom ili pak psihološkom polaznom principu. U etičkom i filozofskom diskursu Sokrat se istaknuo kao prvi mislilac svoga vremena koji nastoji odrediti kriterij moralnog ponašanja – *savjest (duh)*, ili *daimonion* (unutarnji mistični glas).² Taj je glas prema njegovu određenju božansko biće koje čovjeku govori kako postupiti u skladu s moralnim načelima i načelima krjeposnog života. Prema Sokratovu razmišljanju „ta“ savjest je neko drugo „ja“ koje zapravo predstavlja spoznaju o „Božjem glasu“, baš poput Kantova *kategoričkog imperativa*.³ Sokrata glas savjesti prati kroz cijeli život ne govoreći mu što treba učiniti, već odvrćajući ga da nešto ne učini i tako mu ne dopušta samo djelovanje u skladu s razumom, već stavlja prevagu na savjest koja ima konačan sud kako treba postupiti.⁴ Sokrat je vjerovao kako

¹ Savjest promatrana iz kuta etike jest *savjest* koja se kroz deskriptivnu etiku opisuje u kontekstu moralnog ponašanja čovjeka., kroz normativnu etiku savjest odgovara na pitanje: *Što trebam biti?, Što trebam učiniti?*. U metaetici savjest postaje predmet analize kroz sadržaj konkretnog moralnog iskaza.

² Šeks, Vladimir, *Ogledi o slobodi savjesti*, Globus, Zagreb 1994., str. 13.

³ Fuček, Ivan, *Moralno-duhovni život. Osoba. Savjest, Verbum*, Split 2003., str. 117.

⁴ Šeks, *op. cit.*, (bilj. 2), str. 14.

glas savjesti prati samo njega i samo se njemu obraća, a Platon ga u *Sokratovoj obrani* pušta da kaže kako bi bilo strašno ne poslušati glas ako bi mu govorio.⁵

Platon Sokratov *daimonion*⁶ određuje kao glas koji dolazi od Boga, bilo u obliku „znaka“ (*sémeion*) ili u obliku „glasa“ (*phóné*).⁷ Platon drži da čovjek treba postupati u skladu sa svojom savjesti, a svoje viđenje iste nastoji približiti i odrediti kroz *savjet*. Naime, ako je čovjek tražen da savjet da, treba ga dati u skladu s vlastitom savješću premda mu i *smrt neposredno prijeti*, a ako se od čovjeka savjet ne traži, *on* ne treba šutjeti i gledati kako se „državom loše upravlja“, već treba dignuti svoj glas (ali samo ako *mu* tada *smrt ne bi prijetila*).⁸ Uviđamo da Platon smatra kako čovjek treba postupiti u skladu sa savjesti procijeni li da će takvo djelovanje biti uspješno i da „te“ *neće stajati glave*.⁹ Takvo je promišljanje o savjesti, dalo bi se zaključiti, u najmanju ruku prepređeno i prijetvorno, domišljato i taktično. Za Platona, iz navedenog, savjest evidentno ima „karakter“ samo u onim situacijama u kojima će postupanjem prema savjesti ostvariti kakvu korist. Potonje je zapravo moguće prezentirati na primjeru prigovora savjesti. Tako, primjerice, u demokratskom sustavu koji uvažava i u konačnici valorizira savjest i prigovor savjesti – ulaganjem prigovora savjesti pojedinac postiže određenu korist za sebe (i svoju savjest), stoga mu je prema Platonovu shvaćanju ona vrijedna, kao i sam čin ulaganja prigovora savjesti. Ako pak više ne govorimo o demokratskom državnom uređenju, nego primjerice kakvom totalitarnom, tada je bolje (u skladu s Platonovim kategoričkim i dovrtljivim razumijevanjem savjesti) na savjest se ne pozivati zbog moguće sankcije.

U duhu grčke misli Aristotel je savjest promatrao kao moralnu vrlinu, ali ne onu s kojom se čovjek rađa, već vrlinu koju je moguće steći i usavršiti. Prema Aristotelovu razmišljanju nije moguće djelovati u skladu sa savjesti ako čovjek ne posjeduje kvalitetu praktične mudrosti, ali nemoguće je imati *praktičnu mudrost*¹⁰ bez morala. Aristotelov pojam savjesti *phronesis* je zapravo ono što danas civilizacija razumije kao savjest jer ona nije samo razboritost – *habitus*¹¹ (razlikovanje dobra i zla), već je ona rezultat razboritosti u

⁵ Vučković, Ante, O savjesti, Crkva u svijetu, god. 46, br. 2, 2011., str. 140.

⁶ Sokratovo „božansko biće“ ili „unutarnji glas“ čovjeka odmiče od radnji koje su u neskladu s čudorednošću i pravilima krjeposna života. S *daimonionom*, kojem je izvor proročište kao područje iracionalnoga, otvara se čovjekova racionalna savjest. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.).

⁷ Jelkić, Vladimir, Pojam savjesti od Grka do Nietzschea, Filozofska istraživanja, god. 38, br. 1, 2018., str. 196.

⁸ Šeks, *op. cit.*, (bilj. 2), str. 16.

⁹ *Ibid.*, str. 17.

¹⁰ Aristotel pod *praktičnom mudrosti* podrazumijeva obilježje pojedinca da može pravilno odrediti što je dobro i korisno i što će doprinijeti pravilnom načinu življenja. Preuzeto iz: Aristotel, *Nikomahova etika*, Kultura Beograd, 1970., str. 162.

¹¹ Za Aristotela je *razboritost* djelovanje, ponašanje, stanje ili držanje tijela ili duše, a Toma Akvinski određuje razboritost kao krepost koja čovjeku pomaže da usmjeri svojevoljno djelovanje prema cilju (Akvinski je svoja

nekom postupanju.¹² Upravo je ta sposobnost, prema Aristotelu, ključna odrednica koja nas odvaja od drugih živih bića.¹³ Aristotelovo je poimanje savjesti složeno jer njegova savjest nije konstrukt sama po sebi niti sama za sebe – ona proistječe iz čovjekove razboritosti u težnji da se u određenoj situaciji postupi ispravno (valjano).

Aristotelovo razmišljanje o savjesti kao kakvoj disciplini koju je moguće steći možemo povezati s primjerom ulaganja prigovora savjesti u liječničkoj praksi nakon određenog vremena. Primjerice, liječnik koji je u prethodnih nekoliko godina izvršavao zahvate pobačaja, a poslije uloži prigovor savjesti. U takvim situacijama pravna norma jasno dopušta ulaganje prigovora savjesti – ona nema vremensko ograničenje, međutim društvena domena je također jasna – ona je osuđujuća i nepovjerljiva prema liječniku. Aristotel takvog pojedinca zapravo brani, govoreći kako je moguće vrlinu savjesti naknadno steći.

„Moralna svojstva, dakle, ne nastaju u nama ni po prirodi, ni mimo prirode, već po prirodi imamo samo sklonosti da ih steknemo, a poslije ih navikom moramo usavršiti.“¹⁴

Aristotel

Savjest se kod nekih mislilaca reflektira od Boga,¹⁵ kod drugih pak ona uporište ima u moralno-etičkom djelovanju koje proizlazi iz samog čovjeka i njegova uma (čovjekove volje), a u tom, posljednjem kontekstu na tragu je shvaćanje savjesti Immanuela Kanta koji savjest razumije kao *smisao moralnog djelovanja osobe* pomalo odmaknutog od Boga. Kada se kaže „odmaknutog od Boga“ ne misli se da je Kant izrijekom dijelio savjest „od čovjeka“ i „od Boga“, već je savjest odredio kao unutrašnjeg suca,¹⁶ neodvojivog od „praktičnoga uma“ s ciljem poticanja moralnog djelovanja čovjeka.¹⁷ On smatra da

---

učenja temeljio na Aristotelovu djelovanju (jednako određuju pravednost: kao jednakost), stoga se ovdje povlači paralela u njihovu razumijevanju pojma „razboritost“).

¹² Tićac, Iris; Gušić, Ana, Uloga savjesti u etičkom prosuđivanju i djelovanju, Acta Iadertina, god. 4, br. 1, 2007., str. 4.

¹³ Berdica, Josip; Nedić, Tomislav, Prigovor savjesti i pravnička profesija. Kritički ogled o pravnoj (ne)kulturi, Filozofska istraživanja, god. 39, br. 1, 2019., str. 228.

¹⁴ Aristotel, *op. cit.*, (bilj. 10), str. 30.

¹⁵ Takvo razumijevanje savjesti pronalazimo u rimskoj filozofskoj misli u kojoj treba razlikovati dvije struje koje pripadaju stoičkoj, tj. eklektičkoj filozofiji: prva s Markom Tulijem Ciceronom koji savjest određuje kao „unutarnji urođeni zakon“ (*non scripta sed nata lex*) i druga s Lucijem A. Senekom koji savjest shvaća kao „djelovanje živog duha kao svjedoka“. Ciceron postavlja čvrste temelje u određenju savjesti *conscientia* jer je upotrebljava u svojim sedamdeset i pet djela, a s vremenom govori i o grižnjoj savjesti *morderi conscientia*. Dakle, obojica su savjest tumačila kao čovjekovu unutarnju spoznaju, a Seneka je savjest posebice odredio kao *Božju prisutnost u najdubljoj čovjekovoj nutrini*. Preuzeto iz: Fuček, *op. cit.*, (bilj. 3), str. 121.

¹⁶ Taj unutrašnji sudac je „neka mistična stvar između Boga i čovjeka“, Detaljnije u: Kant, Immanuel, *Metafizika čudoređa*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

¹⁷ Jelkić, *op. cit.*, (bilj. 7), str. 197.

se tog unutrašnjeg suca treba poslušati u svakodnevnom djelovanju, postupiti prema njegovim naredbama, a to „možemo“ učiniti izoštravanjem vlastite sposobnosti slušanja unutrašnjeg glasa.¹⁸ Ovakvo Kantovo razmišljanje moguće je reproducirati samo u kakvom naddemokratskom i utopijskom društvenom uređenju. Razlog tomu proizlazi iz činjenice da savjest možda i možemo promatrati u kontekstu apsolutnog prava – pravo koje nema svoja ograničenja – ali to, dakako, nije slučaj s pravom na prigovor savjesti. Pravo na prigovor savjesti, kao pravo koje se manifestira prema van, kao posljedica prava na savjest jest pravo koje je moguće *koristiti* samo u određenim slučajevima i pod određenim propisanim uvjetima. Savjest kao pravo najviše razne u biti ne postoji onda kada obvezujuća ili zabranjujuća norma dolazi u sukob s čovjekovom savjesti.

„Svaki čovjek ima savjest, te ga unutrašnji sudac promatra, opominje i općenito mu ulijeva strahopoštovanje (respekt), a ta sila što u njemu bdije nad zakonima nije nešto što je on sam sebi (hotimice) stvorio!“¹⁹

Kant

Za razliku od Aristotela, Kant u svojoj *Metafizici čudoređa* pojašnjava da se savjest ne stječe i ne usavršava, niti postoji kakva dužnost da se ona pribavi, nego on kaže: „Svaki je čovjek ima u sebi kao čudoredno biće...“²⁰ Kant je savjest držao unutrašnjom i neovisnom od izvanjskih čimbenika i kakvog državnog autoriteta. Za njega je savjest najsigurnije jamstvo za ispravno ljudsko djelovanje.²¹ Kantu savjest znači dužnost koja djeluje u skladu s ljudskim moralom, a toj dužnosti čovjek se pokorava tako što joj se sam(o) prepusti. Kant nije savjest razumio kao prijeku obvezu već kao neizbježnu pojavu u čovjeku.²² Ta pojava je *savjest* (ali i svijest) o unutarnjem sudu u čovjeku (pred kojom se njegove misli međusobno optužuju ili opravdavaju).²³ Kant je, određivši savjest prema spomenutom, postavio znakovito pitanje koje propituje savršenost i nepogrešivost savjesti: „Može li ona biti pogrešna?“²⁴ Kako je savjest, prema Kantu, odraz moralne refleksije koja se kori-

¹⁸ *Ibid.*, str. 198.

¹⁹ Kant, Immanuel, *Metafizika čudoređa*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 186.

²⁰ *Ibid.*, str. 222.

²¹ Šeks, *op. cit.*, (bilj. 2), str. 20.

²² Jelkić, *loc. cit.*, (bilj. 18).

²³ Kant, *op. cit.*, (bilj. 19), str. 222.

²⁴ Odgovor na pitanje: „Može li savjest biti pogrešna?“ nudi i Toma Akvinski, no on misli da savjest to može biti, a to opravdava u dvojakom smjeru; *prvo* – ako čovjekovo znanje nije ispravno (ako je nedostatno), *drugo* – ako je čovjek u svom djelovanju preishitren (premalo pažljiv ili prebrz). Potonje, za razliku od nedostatnog znanja predstavlja pogrešnu savjest koja *nas* ne opravdava. Vidljivo je dakle, da Akvinski savjest razumije kao „znanje“.

sti moralnim sudovima u donošenju odluke o nekom postupku, on kazuje da je zapravo nemoguće da je savjest pogrešna²⁵ – za njega je pogrešna savjest apsurd i besmislica.²⁶

O savjesti je govorio još jedan njemački idealist uz spomenutog Kanta – Hegel. Stoga će se u duhu istoga spomenuti i pojam savjesti koji je on odredio ne obazirući se na ranija shvaćanja supstance savjesti jer se on, za razliku od Kanta, na savjest ne osvrće samo kao na subjektivan osjećaj unutar čovjeka, već je povezuje i „s drugima“. Za Hegela je savjest vlastito uvjerenje (uvjerenje koje je iznad zakona).²⁷ Hegel savjest ne određuje kao nikakvu dužnost,²⁸ ali kaže kako je ona uvijek vezana uz pravo i *dužnost* moralnog postupanja, a takva je savjest *apsolutna vlastitost*. Apsolutna vlastitost savjesti izražava se kroz apsolutnu čovjekovu ovlast da u sebi samome zna što je pravo i dužnost te da priznaje samo ono što *ona* odredi kao pravo i dužnost, shvaćajući je kao vrednotu u koju se ne treba zadirati.²⁹ Hegelovo je shvaćanje savjesti kao kakve svetosti i nedodirljivosti evidentno prepoznato i danas posebice jer je pravo na savjest određeno kao jedno od temeljnih ljudskih prava u najvišim međunarodnim dokumentima.

„Savjest izražava apsolutno ovlaštenje subjektivne samosvijesti, naime, znati u sebi i za sebe što je pravo i dužnost te ništa ne priznavati doli što ona zna kao dobro, i ujedno tvrdnju da je ono što ona tako zna i hoće uistinu pravo i dužnost. Savjest je, kao to jedinstvo subjektivnog znanja i onoga što je po sebi i za sebe, svetinja, koju bi bilo drskost dirnuti.“³⁰

Hegel

3. PRAVNI STANDARDI

Kako pravni sustavi idu za time da svatko (dakle, osobe sa suprotstavljenim moralnim shvaćanjima) zauzmu svoje mjesto unutar sustava kao slobodni³¹ (neovisni u stavovima),

---

Tako određena savjest (*conscientia*) zapravo predstavlja znanje o nekom odnosu prema drugome (*cum alio scientia*), znanje koje se na koga ili što treba primijeniti. Preuzeto iz: Tićac; Gušić, *op. cit.* (bilj. 12), str. 5. i 6.

²⁵ „Zabludjela savjest“ (Kant, *loc. cit.*, (bilj. 23)).

²⁶ Tićac; Gušić, *op. cit.*, (bilj. 12), str. 7.

²⁷ Jelkić, *loc. cit.*, (bilj. 18).

²⁸ Letunić, Stijepo, Aspekti odnosa teorijskog i praktičkog: Hegel i Kangrga, *Filozofska istraživanja*, god. 37, br. 3, 2017., str. 586.

²⁹ Jelkić, *loc. cit.*, (bilj. 18).

³⁰ Hegel, G. W. F., Osnovne crte filozofije prava: s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku Filozofije prava, Biblioteka Logos, Sarajevo, 1989., str. 239.

³¹ Berdica; Nedić, *op. cit.*, (bilj 13), str. 232.

jasno je da je tada nemoguće da se savjest i njezina supstancija u svojoj punini poštuju ali i očituju. Na savjest se referiraju brojni pozitivni propisi (ustavi, zakoni, međunarodne rezolucije) koje u svojim sadržajima jamče slobodu savjesti, a da pritom ne određuju što je to savjest.³² Kako se sama savjest u takvim dokumentima ne definira, ostavljeno je svakoj pojedinoj državi da sama odredi što je to savjest. Međutim, ni na nacionalnoj razini *mi* nemamo nikakvo određenje savjesti, stoga je u konačnici ona ostavljena na razumijevanje pojedincu, u pojedinom slučaju. Iako je već dana svojevrсна etičko-filozofska analiza, iz tako predstavljenih određenja savjesti gotovo se uvijek može doći do zaključka da je savjest „glas“ u čovjeku koji stremlji k tome da čovjek u svom djelovanju postupa ispravno – k dobrom.

Sam pojam *savjesti* veliku razinu vrednovanja pronalazi u pravnim dokumentima i tako shvaćeno i određeno pravo na savjest predstavlja jedno od temeljnih ljudskih prava. Doktrina ljudskih prava pravu na savjest daje značaj univerzalnosti i neutralnosti – braneći to pravo od subjektivne ocjene zakonodavca i općenito stvaratelja pravnih normi i političkih utjecaja.³³ Stoga je pravo na savjest univerzalno – temeljno, ljudsko pravo iz kojeg naknadno proizlazi i pravo na prigovor savjesti.³⁴ Ovdje se osvrćemo na modernu doktrinu ljudskih prava od sredine dvadesetog stoljeća jer se otad posebna pozornost i vrijednost daje pravu na slobodu mišljenja, pravu na slobodu vlastita uvjerenja (religijskog i svakog drugog), pravu na identitet i dostojanstvo čovjeka, a u konačnici i pravo na savjest.³⁵ Sloboda mišljenja, uvjerenja i savjesti predmet je regulacije u gotovo svim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima.³⁶ Sloboda savjesti odraz je težnje suvremenog konstitucionalizma kako bi se osigurao široki opseg zaštite prava na čovjekovo samoodređenje, odnosno prava na postupanje u skladu s onime što čovjek smatra ispravnim³⁷ – dobrim (razlikovanje dobra i zla). To pravo manifestira se i u najvišim

³² Šeks, *op. cit.*, (bilj. 2), str. 9.

³³ Šegović, Saša, Legitimnost građanskog otpora – neki teorijski aspekti, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 44, br. 2, 2007., str. 192.

³⁴ Pravni institut priziva savjesti nastao je u 20. stoljeću na nürnberškim suđenjima pripadnicima Trećeg Reicha za zločine iz Drugog svjetskog rata. Tu je ustanovljena moralna obveza savjesti (jer slijedenje naredbi nadređenih i vlade ne oslobađa odgovornosti). Zaključci nürnberških suđenja poslije su kodificirani u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i to u kontekstu sloboda na mišljenje, savjest i vjeroispovijed. Preuzeto iz: Vargić, Hrvoje, Priziv savjesti u medicini: pravo liječnika ili uskrata skrbi?, *Jahr: Europski časopis za bioetiku*, god. 12, br. 1, 2021., str. 21.

³⁵ Vuletić, Suzana, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, *Diacovensia*, god. 27, br. 4, 2019., str. 600.

³⁶ Miličević, Nedo, Sloboda vjere i vjeroispovijedanja, u: Ćazim Sadiković (ur.), *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo 2004., str. 255.

³⁷ Horvat, Vuković Ana, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti u pružanju zdravstvenih usluga, u: Arsen Bačić (ur.), *Političke nagodbe – Republika Hrvatska između ustavne demokracije i populizma*, Zagreb, 2021., str. 436.

međunarodnim dokumentima³⁸ u kojima su sadržana neka od temeljnih ljudskih prava, uz samu savjest i prigovor savjesti.³⁹

Nemoguće je ne primijetiti da je sloboda savjesti uvijek povezana sa slobodom misli i vjeroispovijedi. Kada se govori o slobodi misli, to i nije toliko iznenađujuće s obzirom na to da su i misli i savjest neotuđiva čovjekova kategorija, samim svojim poimanjem istoga – oni su nutrina i misaoni – unutarnji sastavni dio čovjeka kao umnog i misaonog bića. No kada se govori o slobodi vjeroispovijedi, tada se ne misli samo na slobodu čovjeka da u nešto vjeruje i da sam sa svojim mislima o istome promišlja jer sloboda vjeroispovijedi uključuje i slobodu prakticiranja vlastite vjere u skladu s vjerskom zajednicom, obredima i sa svim drugim pravilima koja se uz nju vezuju – očitovanje religijskih uvjerenja molitvom, obredima i drugim običajima.⁴⁰

Institut prigovora savjesti često se stavlja u kategoriju vjerskog ili religijskog odabira – odnosno vjerskog pozivanja na savjest. Sloboda mišljenja i savjesti apsolutnog su karaktera⁴¹ jer ne podliježu nikakvim ograničenjima.⁴² To nije slučaj sa slobodom vjeroispovijedi, za to konkretno pravo postoje određena ograničenja.⁴³ Sloboda savjesti čovjekova je duhovna sfera (*forum internum*) kao i sloboda vjeroispovijedi, no ono što ih još razlikuje jest činjenica da sloboda vjeroispovijedi ima i eksternu komponentu (*forum externum*).⁴⁴

³⁸ Opća deklaracija o ljudskim pravima:

„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svijesću te trebaju jedna prema drugima postupati u duhu bratstva.“ Članak 1.

„Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi...“ Članak 18.

(Europska) konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda:

„Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti...“ Članak 9.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima:

„Svatko ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere.“ Članak 18.

³⁹ Povelja Europske unije o temeljnim pravima: „Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi... Priznaje se pravo na prigovor savjesti, u skladu s nacionalnim zakonima koji uređuju ostvarivanje tog prava.“ Članak 10. Povelja Europske unije o temeljnim pravima noviji je dokument u odnosu na spomenute dokumente, a upravo ona kao novinu u kontekstu prava na mišljenje, savjest i vjeroispovijed u istom članku priznaje „pravo na prigovor savjesti“. Time institutu prigovora savjesti daje značajniji kontekst putem kojega se eksplicitno na najvišoj razini prigovor savjesti jamči u kontekstu najvišeg prava u skladu s nacionalnim pravom.

⁴⁰ Šarkinović, Hamdija, Sloboda vjeroispovijesti u praksi Evropskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda Crne Gore, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 57, br. 2, 2020., str. 535.

⁴¹ Apsolutni karakter određene norme predstavlja nemogućnost njezine povrede. Tako određeno pravo ili sloboda bezuvjetno su zaštićeni. Ako su takve slobode i prava određeni u međunarodnom dokumentu – one u međunarodnom pravu imaju neograničenu apsolutnost, odnosno neograničenu pravnu dopustivost.

⁴² Arlović, Mato, Ustavnopravno uređenje prava na slobodu vjeroispovijedi u Republici Hrvatskoj i njegova zaštita u praksi Europskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda, u: Mirsad Čeman (ur.), Sloboda vjeroispovijesti u ustavno-sudskoj praksi, Sarajevo 2019., str. 83.

⁴³ Pravo na slobodu vjeroispovijedi prema međunarodnom i regionalnom pravu može biti ograničeno, i to pod strogo propisanim uvjetima i kriterijima propisanim, npr. u članku 18. stavku 3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim slobodama ili u članku 9. stavku 2. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda.

⁴⁴ Šarkinović, *op. cit.*, (bilj. 40), str. 536.

No iako se kaže da je sloboda savjesti unutarnja čovjekova sfera, ona se očituje i prema van, baš kao i sloboda vjeroispovijedi onda kada se čovjek poziva na savjest, odnosno kada uloži prigovor savjesti. Stoga je moguće zaključiti da se prigovor savjesti u kontekstu slobode vjeroispovijedi manifestira ne samo unutar čovjekovih misli, nego i prema van (tzv. vidljiva savjest).

Čovjekova savjest u pravnom sustavu dolazi do izražaja upravo onda kada dođe do pozivanja na nju – u izvornom obliku, najčešće za obavljanje vojne službe⁴⁵ ili u medicini⁴⁶ – odbijanje izvršenja određenih medicinskih procedura.⁴⁷ Pravo na savjest i prigovor savjesti i u domaćim se propisima⁴⁸ spominju u istom kontekstu kao i u međunarodnim dokumentima (ono se povezuje s pravom na vjeroispovijed), a stavlja se u kontekst vojne službe, ali još češće medicine. Uz Ustav pravo na prigovor savjesti i jest ustanovljeno najvećim djelom nizom zakona iz područja zdravstva.⁴⁹ Općenito govoreći moralne i pravne dužnosti liječnika isprepletene su i do izražaja posebno dolaze u marginalnim-etičko-moralnim problematičnim situacijama. Takve slučajeve nastoje razriješiti određeni kodeksi⁵⁰ koji sadrže pravila ponašanja za zdravstvene djelatnike i na taj način nastoje „ustaliti“ put postupanja koji će biti u skladu s poštovanjem etike i struke.

Kako je riječ o pravu koje nastoje determinirati i u konačnici regulirati različiti pravni standardi (pravo na savjest je pravo zajamčeno u više pravnih izvora različitog pravnog

⁴⁵ Bošković, Sandra; Spevan, Marija, Priziv savjesti kod zdravstvenih djelatnika – osnovno ljudsko pravo?, *Nursing journal*, god. 26, br. 1, 2021., str. 36.

⁴⁶ Ako govorimo o obavljanju vojne službe u Republici Hrvatskoj tada se *pozivamo* na Ustav Republike Hrvatske koji u članku 47. dopušta prigovor savjesti zbog vjerskih ili moralnih nazora, a isključuje pojedinca od služenja vojne obveze, sudjelovanja u ratnim aktivnostima i misijama koje nisu u skladu s njegovom savješću i moralnim uvjerenjima koja ne dopuštaju nošenje i uporabu oružja. Ako pak govorimo o prigovoru savjesti u medicini, on se ulaže u slučajevima pružanja određenih *usluga*; pobačaj, kontracepcija, sterilizacija, potpomognuta oplodnja, eutanazija, transplantacija organa pa i transfuzija krvi i dr.

⁴⁷ Parlamentarna skupština Vijeća Europe utvrdila je pravo na priziv savjesti u medicini Rezolucijom 1763 iz 2010. godine pod nazivom *The right to conscientious objection in lawful medical care*. U točki 1. ove Rezolucije, navodi se kako ni jedna pravna ili fizička osoba neće biti podvrgnuta prisili, neće se držati odgovornom niti će se na bilo koji način diskriminirati ako odbije izvršiti pobačaj ili eutanaziju.

⁴⁸ Ustav Republike Hrvatske (Narodne novine, broj 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001, 76/2010 i 5/2014) slobodu na savjest jamči u čl. 40. gdje je dovedena u usku svezu sa slobodom vjeroispovijedi. (Europska) konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 18/1997, 6/1999, 14/2002, 13/2003, 9/2005, 1/2006, 2/2010) također jamči slobodu savjesti u članku 9., a savjest se dovodi u svezu s prigovorom savjesti u drugim dokumentima iz područja zdravstva; Zakon o liječništvu (Narodne novine, broj 121/2003, 117/2008) čl. 20., Zakon o sestrinstvu (Narodne novine, broj 121/2003, 117/2008, 57/2011) čl. 3., Zakon o medicinskoj oplodnji (Narodne novine, broj 88/2009, 13720/09, 124/2011) čl. 38., Zakon o stomatološkoj djelatnosti (Narodne novine, broj 121/2003, 117/2008, 120/2009) čl. 26.

⁴⁹ Belullo, Eligio, Samo žene mogu odlučiti o pobačaju?, *Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije*, god. 47, br. 3–4 1–2, 2014., str. 107.

⁵⁰ Najstarija kodifikacija liječničke etike je Hipokratova zakletva. U Republici Hrvatskoj najznačajniji su Kodeks medicinske etike i deontologije (Narodne novine, broj 55/2008 i 139/2015), koji u članku 2. točki 15. određuje da liječnik ima pravo na priziv savjesti, ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta.

ranga), važno je osvrnuti se i na njihovu pravnu hijerarhiju te razumjeti koji su od njih u kontekstu prava na savjest pravnoobvezujući. Prema Ustavu međunarodni ugovori sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom dio su unutarnjeg pravnog poretka i kao takvi su iznad zakona,⁵¹ a navedenu kategoriju ulaze spomenuta Opća deklaracija o ljudskim pravima i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Povelja Europske unije o temeljnim pravima odnosi se samo na institucije i tijela Unije uz poštovanje načela supsidijarnosti te na države članice samo kada provode pravo Unije.⁵²

4. VIŠE O PRIGOVORU SAVJESTI

Čovjek je u transcendentnom, metafizičkom shvaćanju supstancijalno jedinstvo duše i tijela koji omogućavaju da čovjek na svojstven način može misliti i osjećati kao konkretna osoba.⁵³ Tako govori Aristotel.⁵⁴ Čovjek se razlikuje od drugih bića jer je on gospodar vlastita djelovanja koje proizlazi iz njegova razuma i njegove volje. Čovjekov djelokrug slobode obuhvaća svijest – slobodu svijesti (*i savjesti*) u najširem smislu, kao i slobodu misli.⁵⁵ Ta sloboda se i danas razumije gotovo na istovjetan način; kao mogućnost pojedinca da nesmetano donosi odluke shodno svome odabiru (pa i svojoj savjesti) te da je u svojoj misli slobodan od svih autoriteta. Postupanje prema savjesti katkad je nemoguće, primjerice u totalitarnim i represivnim sustavima gdje čovjek nerijetko postupa u skladu s proklamiranom ideologijom koja nije u skladu s njegovom savjesti iako i tada postoji mogućnost nekakve pasivne rezistencije.

Rijetko je da pojedinac uspije, ne slažući se s politikom vlasti, djelovati u skladu sa svojom savjesti. Takvo ne(djelovanje) onemogućava slobodno postupanje čovjeka i kao građanina u zajednici, a savjest ostaje zapravo „zakočena“. U tom smislu može se govoriti i o građanskoj neposlušnosti i prigovoru (prizivu) savjesti.⁵⁶ Prigovor savjesti prema navedenom možemo razumjeti kao jednu od instanca građanske neposlušnosti; nepoštovanje zakona od strane čovjeka koji smatra da bi postupanje prema nekoj normi bilo u suprotnosti s njegovim moralom (*moralno zabranjeno*).⁵⁷ Pa, iako nema nekakvog služ-

⁵¹ Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, broj 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001, 76/2010, 5/2014.

⁵² Povelja Europske unije o temeljnim pravima (2016/C 202/02), čl. 51.

⁵³ Dadić, Borislav; Nekić, Cecilija, Čovjek i njegova sloboda, *Diacovensia: teološki prilozi*, god. 25, br. 3, 2017., str. 399.

⁵⁴ Slično je, na tragu Aristotela razmišljao i Toma Akvinski; za njega je čovjek *horizont stvaranja*, dodirna točka materijalne i duhovne stvarnosti.

⁵⁵ Ovakvo određenje slobode postavio je John Stuart Mill u svom djelu „O slobodi“.

⁵⁶ *Infra*, str. 12.

⁵⁷ Šegović, *op. cit.*, (bilj. 33), str. 187.

benog određenja (u pozitivnim propisima) što je to savjest, takvi nam propisi određuju (ili daju) određeno pravo koje je u korelaciji sa savješću, a to je *prigovor savjesti*.

Prigovor savjesti poistovjećuje se s osobnim razumijevanjem čovjeka o tome što je dobro a što ne – što se najuvjerljivije oslikava u čovjekovu odbijanju da nešto učini („jer mu savjest to ne dopušta“).⁵⁸ Upravo kada dođe do čovjekova otpora prema određenoj pravnoj normi, *on* mora izabrati savjest i reagirati u skladu s njom, kakve god posljedice bile.⁵⁹ O tome je govorio i John Rawls ističući kako je za pojedince važno da žive u političkom uređenju u kojemu su zaštićeni temeljni čovjekovi interesi,⁶⁰ to jest, sposobnost očuvanja i razvijanja moralnih moći.⁶¹ Shvaćeni kao političke osobe, ljudi u društvu kroz svoju moralnu moć oblikuju, revidiraju i racionalno slijede određenu koncepciju dobra.⁶² Upravo je takva koncepcija dobra savjest i djelovanje u skladu sa savjesti.

Već je spomenut pojam građanskog neposluha (otpora); u kontekstu odgovora (savjesti) na dane norme ili naredbe u društvu s kojima se čovjek ne slaže i prema kojima ne želi postupati. Tako se određeni građanski neposluh temelji na čovjekovu integritetu i autonomiji koji proistječu iz same savjesti, a taj (pravni) institut nazivamo *prigovor savjesti*. Prigovor savjesti u svojoj supstanci ima uporište koje je moguće opravdavati u situaciji kada kakva norma zadire (*ali i možebitno krši*) čovjekovo pravo da slobodno odabere postupiti „ispravno“ (onako kako mu njegova savjest nalaže). Spomenuto, na svojevrsan način predstavlja legitimnost građanskog otpora⁶³ jer je sama srž *instituta* postupanje u skladu s najdubljim uvjerenjima i vrijednostima koje definiraju čovjekovu savjest,⁶⁴ a ne postupanje u skladu s autoritetom. U najširem smislu, prigovor savjesti (*objectio conscientiae*) institut je prema kojemu se čovjek poziva na slobodu savjesti pri tome odbijajući postupiti na propisani ili ugovoreni način.⁶⁵ Takvo odbijanje događa se jer je izvršenje

⁵⁸ Berdica; Nedić, *op. cit.*, (bilj 13), str. 230.

⁵⁹ Šegović, *op. cit.*, (bilj. 33), str. 190.

⁶⁰ J. Rawls se u tom kontekstu posebno referira na slobodu govora, slobodu savjesti i slobodu udruživanja. Preuzeto iz: Baccarini, Elvio, Provedba morala putem zakona, Politička misao: časopis za politologiju, god. 43, br. 3, 2006., str. 34.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Berdica; Nedić, *loc. cit.*, (bilj. 31).

⁶³ *Legitiman građanski otpor* je odgovor na pitanje: „Kako nazvati situaciju u kojoj pojedinac ‘opravdano’ odbija izvršiti naredbe autoriteta?“ U ovom dijelu rada osvrta se na situaciju kada je građanski otpor (ili neposluh) opravdan – kada pojedinac postupa u skladu sa savjesti. U demokraciji čovjekova autonomija mora biti zaštićena. Kada pojedinac osjeti da je njegova autonomija (savjest) zaštićena, on je tada u mogućnosti postupiti kritički prema pravnim i političkim aktima. Pa u konačnici, sama razlika između građanskog neposluha i prigovora savjesti jest što je potonje u skladu sa zakonom i ima pravnu legitimaciju u državi. Preuzeto iz: Šegović, *op. cit.*, (bilj. 33), str. 187. 182., 186.

⁶⁴ Horvat Vuković, *op. cit.*, (bilj. 37), str. 435.

⁶⁵ Kada se kaže *propisani ili ugovoreni način* tada se misli na unaprijed određenu normu koja proistječe iz autoriteta.

nekog čina u suprotnosti s moralnim, etičkim, ali u konačnici i vjerskim uvjerenjem čovjeka prema kojemu on razlikuje (ili barem nastoji razlikovati) dobro od zla.⁶⁶ Prema tome, građanski neposluh i odbijanje čovjeka da se pokori „nepravdom zakonu“ na temelju prigovora savjesti nije ništa drugo nego nužni korektiv demokracije.⁶⁷

U tom je duhu govorio, već spomenuti Rawls: „Nitko ne može biti ‘prisiljen’ činiti ono što bi kršilo slobodu ili se pokoravati inherentno zlim naredbama“, objašnjavajući i opravdavajući na taj način prigovor savjesti u svojoj punini. Rawlsova uloga u kontekstu prigovora savjesti važna je jer njegova *teorija pravednosti* razrađuje, opravdava i u najdubljem kontekstu prigovor savjesti tematizira kao posljednju branu čovjekove savjesti. Za njega je prigovor savjesti oblik protesta kroz koji se čovjek osjeća slobodnim, a pred slobodom se ni država nema pravo upletati.⁶⁸ Odbijanje (nečinjenje) na temelju prigovora savjesti ne mora utjecati na druge članove društva niti za rezultat treba imati ukidanje „nepravde“ norme,⁶⁹ ali ono mora biti takvo da: 1) donosi satisfakciju, 2) je uzrok stvarno kršenje načela pravičnosti, 3) osoba dobrovoljno izražava ili ulaže prigovor 4) je akt neposlušnosti usmjeren prema postizanju svojevrstog cilja.⁷⁰ Postizanje upravo spomenutog cilja odvija se pred određenim autoritetom; najčešće državom, a sam prigovor savjesti trebao bi biti rezultat „dobro odgojene savjesti“⁷¹ što znači da se čovjek postavlja odgovorno u izvršavanju kakvog djelovanja⁷² (suprotnog od autoriteta države). Legitimnost građanskog otpora (kada se čovjek poziva na svoju savjest – *ulaže prigovor savjesti*) predstavlja opravdan i prihvatljiv čin ako se on zasniva na čovjekovu osobnom moralnom principu, a ne na njegovu osobnom interesu jer kada se čovjek odluči na otpor na osnovi svog moralnog principa, tada postupa savjesno, premda nema pravo.⁷³

Savjest je u svojoj širini određena kao moralno postupanje čovjeka, a prigovor savjesti kao pravo čovjeka da u skladu sa savjesti postupi (*nešto učini ili ne učini*). Tako određen prigovor savjesti tada je ujedno i moralno pravo i s obzirom na sam svoj sadržaj više je moralno pravo (*možda čak i dužnost*) nego pravno pravo.⁷⁴ U ovom dijelu (*kada govo-*

⁶⁶ Čizmić, Jozo, Pravo zdravstvenih radnika na „priziv savjesti“, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, god. 37, br. 1, 2016., str. 754.

⁶⁷ Berdica; Nedić, *loc. cit.*, (bilj. 58).

⁶⁸ *Ibid.*, str. 227.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 230.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 231.

⁷¹ O odgoju savjesti govori se u kontekstu kršćanske misli; odgoj savjesti predstavlja oblikovanje naravne i nadnaravne moći čovjeka prema sebi, bližnjemu i Bogu. Odgajati savjest znači odgajati čovjeka (kršćanina) jer savjest tvori cjelokupnu čovjekovu osobnost. Preuzeto iz: Vuletić, *op. cit.*, (bilj. 35), str. 598.

⁷² Fuček, *op. cit.*, (bilj. 3), str. 224.

⁷³ Šegović, *op. cit.*, (bilj. 33), str. 195.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 187., 182., 191.

rimo o pravu – u smislu temeljnog i možebitnog neotuđivog prava u pravnom sustavu) od značaja je zapitati se: *Kako pravo na prigovor savjesti promotriti u pravnom kontekstu?* Možda bi najkonkretniji odgovor s pravnog motrišta na to pitanje bio da prigovor savjesti treba promatrati kao pravni lijek – „klasičan“ pravni prigovor, na osnovi kojega pojedinac ostvaruje kakvo pravo (konkretno pravo da djeluje u skladu sa savjesti). Prigovor savjesti stoga je legalno pravno sredstvo i u pravnom kontekstu ono je *exceptio legis* koje zakonodavac prepoznava kao takvo bez obzira na to što je riječ o moralnoj kategoriji i subjektivnom stavu, odnosno osjećaju pojedinca.⁷⁵ Prigovor savjesti pravna je kategorija koja svoje vrednovanje pronalazi i u zakonima, a posljedično je pravo koje proistječe iz prava na savjest. U kontekstu vrednovanja toga prava i na tragu spomenute⁷⁶ apsolutnosti određenih prava valja još jedanput spomenuti kako to pravo nije apsolutnog karaktera što je u konačnici Europski sud za ljudska prava u svojoj praksi⁷⁷ nekoliko puta dosudio. Presude Europskog suda za ljudska prava pravno su obvezujuće za države na koje se odnose, dok ostalim članicama u Vijeću Europe one na svojevrsan način predstavljaju pravne standarde u konkretnim slučajevima.

5. ZAKLJUČAK

U zaključnom promišljanju valja reći da je savjest svojevrsni konstrukt koji se čovjeku ne može otuđiti – ona je čovjeku svojstvena. Atribut neotuđivosti savjesti posljedično dovodi do prigovora savjesti kao svojevrsnom otporu normi. Ono što proizlazi iz prethodnog teksta jest razumijevanje savjesti kao čovjekove nutrine, svojevrsne apstraktnosti koja u čovjeku djeluje kao kakav glas i „govori“ kako ispravno postupiti. Kako je savjest valorizirana na najvišoj međunarodno-pravnoj razini, postavljeno je uvodno pitanje – treba li je u istima jasno definirati kako određenje savjesti više ne bi bilo prepušteno osobnom determiniranju svakog pojedinca? I uistinu, to nije teško učiniti s obzirom na to da je formulacija savjesti univerzalna, može se reći čak i svojstvena svakom misliocu koji je to nastojao učiniti, određivši je kao razlikovanje dobra i zla. Stoga se ovdje daje afirmativan odgovor na postavljeno pitanje. Nadalje, spomenut je i pojam *građanskog otpora* i *nepo-*

⁷⁵ *Ibid.*, str. 187., 182., 198.

⁷⁶ *Supra*, str. 4.

⁷⁷ *Pichon i Sajous v. France* – slučaj farmaceuta koji su odbili izdati kontracepcijske pilule propisane liječničkim receptom u skladu sa svim zakonskim standardima. To su učinili pozivajući se na članak 9. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda o pravu na slobodu očitovanja svoje vjere. Europski sud za ljudska prava zahtjev odbija ističući kako u ovom slučaju nema povrede prava na slobodu vjeroispovijedi. (ESLJP, C-449853/99 od 2. listopada 2001., *Pichon i Sajous v. France*). *Eweida i dr. v. UK* – slučaj u kojemu Sud također zauzima stajalište o ograničenosti prigovora savjesti. U ovom slučaju riječ je o matičarima koji su pozivajući se na svoje pravo na vjeroispovijed zajamčeno člankom 9. Konvencije odbili vjenčati istospolni par. Sud zauzima gotovo jednako pravno stajalište kao i u slučaju *Pichon i Sajous v. France*, ističući da u ovakvim slučajevima ne postoji povreda članka 9. i još jedanput potvrđujući ograničenje prava na prigovor savjesti. (ESLJP, C-48420/10 od 27/09/2013, *Eweida i dr. v. UK*).

slušnost određenoj normi, i nasuprot tome svojevrsna privrženost i poslušnost vlastitoj savjesti i tako je određen prigovor savjesti. Danas sve više dolazi do razumijevanja da su savjest i prigovor savjesti neka od temeljnih ljudskih prava koja proizlaze iz autonomnosti pojedinca da slobodno odlučuje (pod uvjetom da ne povrijedi drugoga – u pravnom pa i duhovnom smislu). Spomenuto bi, kada bi se ulazilo u dublje rasprave, možda ipak trebalo odrediti i kao *apsolutno pravo* (kao primjerice pravo na život), dakle pravo nad pravima, iako je jasno da i za prigovor savjesti u pravnim sustavima postoje ograničenja.

U tom kontekstu vidljivo je da se sloboda savjesti uvijek susreće s pravima drugih osoba, pa tako i sam prigovor savjesti u svom određenju predstavlja svojevrsnu „nespojivost“ sukobljenih prava, stoga je neprikosnoveno da prigovor savjesti mora biti reguliran jasno određenom pravnim pravilima kako posljedica ne bi bila samovolja pojedinca. Ono što za sam kraj valja reći jest da prigovor savjesti predstavlja svojevrsan kriterij za evaluaciju kvalitete nekog pravnog sustava, a o tome u kakvom je pravnom kontekstu i samoj pravnoj praksi savjest shvaćena i tretirana, možemo dati konačan sud o demokratskim, općeljudskim standardima i pravima u konkretnom pravnom sustavu.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Aristotel, Nikomahova etika, Kultura Beograd, 1970.
2. Fuček, Ivan, Moralno-duhovni život. Osoba. Savjest, Verbum, Split 2003.
3. Hegel, G. W. F., Osnovne crte filozofije prava: s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku Filozofije prava, Biblioteka Logos, Sarajevo 1989.
4. Kant, Immanuel, Metafizika čudoređa, Matica hrvatska, Zagreb 1999.
5. Šeks, Vladimir, Ogleđi o slobodi savjesti, Globus, Zagreb 1994.

Članci:

1. Arlović, Mato, Ustavnopravno uređenje prava na slobodu vjeroispovijedi u Republici Hrvatskoj i njegova zaštita u praksi Europskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda, u: Mirsad Čeman (ur.), Sloboda vjeroispovijesti u ustavno-sudskoj praksi, Sarajevo 2019., str. 65.–104.
2. Baccarini, Elvio, Provedba morala putem zakona, Politička misao: časopis za politologiju, god. 43, br. 3, 2006., str. 19.–37.
3. Belullo, Eligio, Samo žene mogu odlučiti o pobačaju?, Spectrum: ogleđi i prinosi studenata teologije, god. 47, br. 3–4, 1–2, 2014., str. 98–111.

4. Berdica, Josip; Nedić, Tomislav, Prigovor savjesti i pravnička profesija. Kritički ogleđ o pravnoj (ne)kulturi, *Filozofska istraživanja*, god. 39, br. 1, 2019., str. 225.–245., doi: <https://doi.org/10.21464/fi39117>.
5. Bošković, Sandra, Spevan, Marija, Priziv savjesti kod zdravstvenih djelatnika – osnovno ljudsko pravo?, *Nursing jurnal*, god. 26, br. 1, 2021., str. 35.–40., doi: <https://doi.org/10.11608/sgnj.26.1.6>.
6. Čizmić, Jozo, Pravo zdravstvenih radnika na „priziv savjesti“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, god. 37, br. 1, 2016., str. 753.–786.
7. Dadić, Borislav; Nekić, Cecilija, Čovjek i njegova sloboda, *Diacovensia: teološki prilozi*, god. 25, br. 3, 2017., str. 395.–416., doi: <https://doi.org/10.31823/d.25.3.3>.
8. Horvat, Vuković, Ana, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti u pružanju zdravstvenih usluga, u: Arsen Bačić (ur.), *Političke nagodbe – Republika Hrvatska između ustavne demokracije i populizma*, Zagreb, 2021., str. 435.–464.
9. Jelkić, Vladimir, Pojam savjesti od Grka do Nietzschea, *Filozofska istraživanja*, god. 38, br. 1, 2018., str. 195.–203., doi: <https://doi.org/10.21464/fi38115>.
10. Letunić, Stijepo, Aspekti odnosa teorijskog i praktičkog: Hegel i Kangrga, *Filozofska istraživanja*, god. 37, br. 3, 2017., str. 579.–596., doi: <https://doi.org/10.21464/fi37311>.
11. Miličević, Neđo, Sloboda vjere i vjeroispovijedanja, u: Čazim Sadiković (ur.), *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 2004.*, str. 252.–271.
12. Šarkinović, Hamdija, Sloboda vjeroispovijesti u praksi Evropskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda Crne Gore, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 57, br. 2, 2020., str. 535.–549., doi: <https://doi.org/10.31141/zrpf.2020.57.136.535>.
13. Šegović, Saša, Legitimnost građanskog otpora – neki teorijski aspekti, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 44, br. 2, 2007., str. 177.–199.
14. Tićac, Iris; Gušić, Ana, Uloga savjesti u etičkom prosuđivanju i djelovanju, *Acta Iadertina*, god. 4, br. 1, 2007., str. 3.–11.
15. Vargić, Hrvoje, Priziv savjesti u medicini: pravo liječnika ili uskrata skrbi?, *Jahr: Europski časopis za bioetiku*, god. 12, br. 1, 2021., str. 19.–44.
16. Vučković, Ante, O savjesti, Crkva u svijetu, god. 46, br. 2, 2011., str. 139.–142.
17. Vuletić, Suzana, Savjest kao Božji dar čovjeku u kontekstu kulture života, *Diacovensia*, god. 27, br. 4, 2019., str. 589.–613., doi: <https://doi.org/10.31823/d.27.4.2>.

Izvori prava:

1. (Europska) konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, broj 18/1997, 6/1999, 14/2002, 13/2003, 9/2005, 1/2006, 2/2010.
2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (UN, rezolucija br. 2200 A /XXI/).

3. Opća deklaracija o ljudskim pravima, Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 12/2009.
4. Povelja Europske unije o temeljnim pravima (2016/C 202/02).
5. Rezolucija Vijeća Europe (Pravo na prigovor savjesti u zakonitoj medicinskoj skrbi) (broj 1763, 2010).
6. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, broj 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001, 76/2010, 5/2014.
7. Zakon o liječništvu, Narodne novine, broj 121/2003, 117/2008.
8. Zakon o medicinskoj oplodnji, Narodne novine, broj 88/2009, 137/2009 i 124/2011.
9. Zakon o sestrinstvu, Narodne novine, broj 121/2003, 117/2008, 57/2011.
10. Zakon o stomatološkoj djelatnosti, Narodne novine, broj 121/2003, 117/2008, 120/2009.

Sudska praksa:

1. ESLJP, C-449853/99 od 2. listopada 2001., Pichon i Sajous v. France, dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-22644%22%5D%7D>.
2. ESLJP, C-48420/10 od 27. rujna 2013., Eweida i dr. v. UK, dostupno na: <https://hudoc.exec.coe.int/eng#%7B%22EXECIdentifier%22:%5B%22001-142778%22%5D%7D>.

Mrežni izvori:

1. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13693>, pristupljeno 7. rujna 2022.

CONSCIENCE: PHILOSOPHICAL AND LEGAL REVIEW

Abstract

In the contemporary, modern (democratic) world, conscience is becoming a construct that increasingly finds its place in the legal field. Although it is part of a person's intelligence, spirituality, and inner self, conscience is today an indispensable part of the law and the legal system, and it finds its place in the most important international documents (and domestic ones) and thus comes to the fore "outside" as well. As a result, this right is recognized as a kind of "counter right"; i.e., a right of a person to appeal to his/her conscience - in a conscientious objection. Accordingly, the paper raises the following questions: What is conscience? Which legal standards value conscience? What problems arise from the said right? This paper tries to answer these research questions through philosophical, ethical, and legal discourse, but also to gradually show how from the aforementioned right - the right to conscience - we arrive at a conscientious objection as the last instance of human autonomy, that is, free decision-making in accordance with one's own conscience.

Keywords: *law, ethics, legal standards, conscience, conscientious objection*